

Rózsáné Lendvai Anna:

A pozsonyi csizmadiák 1602. évi céhlevelének „út”-ja Kanizsáig

I.

Évekkel ezelőtt vizsgáltam a törökök által részben megszállt, másrészt a dulásaiktól szenvedő Zala megye mezővárosainak XVII. sz.-i céheit. *Keszthelyen* 1635 és 1679 között 6 céh, *Sümege*n 1643–1682-ig 3, *Szentgróton* 1636–1654-ig 4, *Tapolcán* pedig 1676–1682-ig 2 céh alakult.¹

Kanizsa török alóli felszabadítása évéből és az ezt követő évtizedekből rendelkezésre álló kevés forrásból megállapíthatóan a városban működött kézművesek közé pék, mészáros, molnár, cipész, kalapos, szíjgyártó, asztalos, lakatos, órás és lakatos, borbély és fürdős tartozott. Ez tűnik ki a felszabadítást követően a városban mint újszerzeményi területen működött császári bizottság által alakított új városi tanács 1690. évi üléseinek jegyzőkönyveiből², amelyeket a város történetének feltárására törekvéseknél eddig csak csekély érdeklődéssel hasznosítottak. Valószínűsíthető azonban, hogy e jegyzőkönyvekből kitéhetően megvolt kézműveseken kívül egyéb kézművességek űzői is éltek a városban.

Addig, amíg a Kanizsán kívüli városokban, amint látunk, már működtek céhek Kanizsa török uralom alatt léte idején, addig az itteni legkorábbi céhalakításokról csak 1698-ból van adat. Ez évben kelt a szabók és szűcsök közös céhének, a késgyártók és kovácsok közös céhének privilégiuma, továbbá egy olyan céh privilégiuma, amely különböző egyéb kézműveseket egyesített, s ugyanez évben kelt egy önálló szabócéh szabályzata is. Egy évvel később, 1699-ben alakult meg a csizmadiák céhe.³

E céhalakulásokat a városnak a török uralom alóli felszabadulása tette lehetővé. Ha annak okát keressük, hogy ezekre miért csak a felszabadulást követő közel 10 év múlva került sor, a választ abban látjuk, hogy Kanizsán, mint udvari kamarai igazgatás alatt állott újszerzeményi területen is érvényesült a bécsi kormány az a megítélése, hogy az újratelepítés kezdeti stádiumában a céhmonopólium rendkívül káros lenne, valamint, hogy ennek nyomán a Kollonich-féle *Einrichtungswerk* felett tanácskozó bizottság véleménye szerint csupán minimális mértékben

lenne célszerű Magyarországon céhprivilegiumokat adományozni. Ezt az állásfoglalást tükrözi, hogy csak az 1690-es évek közepétől növekedett meg az országban az uralkodótól származó kiváltságlevelek száma.⁴

A kanizsai csizmadiacéh szabályzatát a Thúry György Múzeum őrzi.⁵ Ez lehetőséget kínált arra, hogy keletkezésének körülményeit, irattani sajátosságait közelebbről vizsgáljam.

II.

Anton Špiesz, a jeles pozsonyi céhtörténész rámutat, hogy a magyarországi céhfejlődés második korszakában – a XVI. sz. második felétől a XVIII. sz. első harmadáig, amikor céh már nemcsak a viszonylag kevés szabad királyi városban fordult elő, hanem a feudális fennhatóság alatt álló városokban is, sőt számuk ugrásszerűen emelkedett – *a céhlevelek tekintetében változatosság észlelhető*. Céhleveleket, mint Anton Špiesz írja, az illetékes földesurak, a kisebb városok céheinek más városok magisztrátusai, továbbá a földesúri fennhatóság alatt álló városok tanácsai, valamint más intézmények is adnak ki, szemben a korábbi gyakorlattal, amikor csak annak a városnak a tanácsától kapott céhlevél alapján működhetek a céhek, amely városban tagjaik telephelye volt. Anton Špiesz azt is hangsúlyozza, hogy a legtipikusabb eset az volt a XVII. sz.-ban, hogy új céhek „articulus”-aikat régebbiektől vették át, gyakran a felettes hatóságuk jóváhagyása nélkül.⁶

Kézművesipari kutatásaim során Zala megye mezővárosainak céheit vizsgálva magam is felfigyeltem arra, hogy egy-egy helység kézművesei más város tanácsához fordulnak akkor, amikor céhet kívánnak alakítani. Azt kéri, hogy a városi tanács engedélyezze az ott lévő céh szabályzatának lemásolását, tartalmának átvétele végett történő kiadását. A kérelmező kézművesek ezt az engedélyt megkapják és ekkor a céhlevelük tervezetét bemásolják a kölcsönkapott okirat olyan szövegrészeit is, amelyek a saját szabályzatukba, céhlevelükbe illő rendelkezésektől függetlenül, de mert a kölcsönkért céhlevélben benne van-

nak, belekerültek a saját céhlevelük szövegébe is. Ennek köszönhetően az ilyen céhlevél adatokat közvetít arról, hogy korábban hol, melyik város adott szabályzatot és melyik céhnek.

Az esetek többségében tovább is követhető a céhlevél „út”-ja, mert a lemásolásra kapott céhlevelet további városok céhei is kérik, a városi tanácsok engedélyével ők is lemásolják, s az így megalkotásra kerülő szabályzatukba ők is átveszik annak a céhnek a szabályait, amelyeknek a céhlevelét elkérték.

Néhány zalai mezőváros céhes iparát vizsgálva példaként hozhattam a keszthelyi gombkötők 1701. évi céhlevelét: a pozsonyi gombkötőcéh articulusait másolják le a soproniak, a soproniakét a szombathelyiek. Ők kölcsönzik azokat Sárvárra, majd innen kérik az articulusokat 1701-ben a keszthelyi mesterek. Hasonló a sümegi csizmadiák 1642. évi szabályzata is, amelynek útja: Pozsony—Pápa—Sümeg.⁷

Szádeczky Lajos kutatásai és a magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere (továbbiakban: Céhkataszter) adatai alapján megállapítható, hogy több nyugat-dunántúli mezőváros csizmadia céhlevelének gyökerei Pozsonyba nyúlnak vissza. A magyarországi és erdélyi céheknek Szádeczky művében közzétett lajstromában kimutatást kapunk az általa feltárt céhlevelekről. Első olvasásra úgy tűnik, hogy e lajstrom segítségével megrajzolható a céhlevelek „út”-ja. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy adatainak számbavételekor ellentmondásokra is fény derül, mint ahogy a Pozsonyból kért csizmadia céhlevelek esetében is.

A pozsonyi csizmadiacéh szabályzatát 1602-ben kérte és kapta a városi tanácstól. Szádeczky szerint ezt a céhlevelet 1602-ben kérik a rohonci, a nagyszalónaki és a nagyszombati csizmadiák, 1659-ben az illavai és 1662-ben a körmenyi csizmadiák. A rohonciak céhlevelét 1671-ben kérik és kapják meg a nemesdömölkiek és érsekújváriak. Szádeczky szerint a nagyszombatiak is adják a céhlevelüket Körmenyre, illetőleg még 1609-ben Nagytapolcsányba, valamint a körmeniek is 1661-ben Rohoncra.⁸ Az idézetek alapján megrajzolható lenne a pozsonyi csizmadia céhlevél „családfá”-ja, azonban éppen a körmenyi és a rohonci céhlevél adományozója és az adományozás időpontja válik kérdésessé és teszi a „családfá”-t áttekinthetlenné. Szádeczky nem említi az 1627. évi kőszegi céhlevelet, mint ahogy a körmeniek céhlevelének források által igazolható további útját sem: Körmenről kérik és kapják meg a céhlevelet saját céhszabályzatuk elkészítéséhez az egerszegi csizmadiák 1672-ben, s innen kapják 1699-ben a kanizsaiak.

Szádeczky adatait összevettem a Céhkataszter adataival. A Céhkataszter rohonci és németújvári csizmadia céhszabályzatot egyáltalán nem tart nyilván, de a Szádeczky által felsorolt többi helységeknek is más adatokat jelez. Az adatközlés szerint a csizmadiáknak Nagyszalónakon

1715-ből, Nagyszombaton 1613-ból, 1618-ból, 1693-ból és 1711-ből való szabályzata ismeretes, s ami számunkra a legérdekesebb, azaz, hogy az 1613. évi nagyszombati latin nyelvű eredeti szabályzat kiadójaként „saját város”-t jelöl, mivel szemben Szádeczky szerint a nagyszombatiak nem saját városuktól kapják, hanem a pozsonyiakat veszik át 1602-ben. Az illavai csizmadiák céhszabályzatának a Céhkataszter szerinti dátuma és eredete („más város tanácsa”) egyező Szádeczky adatával. A körmenyi szabályzat kiadásának időpontja a Céhkataszter szerint 1661, kiadója Körmen tanácsa, mint ahogy az 1690. évi szabályzatnak is.

Nemesdömölkről 1761-ből, más céhtől átvett szabályzatot jelez a Céhkataszter, Monyorókeréken 1835-ből valót, Nagytapolcsányban 1635-ből valót, Érsekújváron más céhtől 1691-ben átvettet.⁹ Ez utóbbi adat feltehetően egyezik Szádeczkyéval.

Szádeczky lajstromának és a Céhkataszter adatai összevetésének eredménye alapján az állapítható meg, hogy csupán további kutatás, az adatok újabb számbavétele, a szabályzatok szövegének tüzetes vizsgálata után lehetne megnyugtatóan megrajzolni az 1602. évi pozsonyi csizmadia céhlevelnek a kiadását követő „út”-jának valamennyi állomását.

A kanizsai csizmadiák 1699. évi céhlevelének előzményeiről 1974 óta tudtam, s éppen ezért természetesnek tűnt, hogy szövegének vizsgálatával nyomon kövessem, milyen más szöveg alapul vételével került megfogalmazásra, a szabályozó rész elemzésével az „előd”-céhlevelek szövegének összehasonlításával pedig megállapítsam, milyen eltérések vannak az „elődök” és a kanizsai céhlevél között. A vizsgálatához rendelkezésemre állt a pozsonyi csizmadiák 1602. évi latin nyelvű céhlevele,¹⁰ az egerszegi csizmadiacéh 1672. évi magyar nyelvű céhlevelének XVI-II. sz.-i hivatalos másolata,¹¹ a kanizsai csizmadiacéh 1699. évi magyar nyelvű céhlevele.¹² Kutatásaim során véletlenszerűen bukkantam rá a kőszegi csizmadiacéh 1627. évi magyar nyelvű céhlevele szövegének közzétételére,¹³ amelyet a publikáló Mersits Miklós 1602. évi pozsonyi csizmadia céhlevélként jelölt meg. Magyarázataiban viszont rámutat, hogy a Kőszeg városi csizmadiák 1627-ben folyamodtak a városi előljáróshoz, hogy eszközölné ki Pozsony városától az ottani csizmadiák céhszabályait. Ez meg is történt. Mersits alapján tehát feltételezhető, hogy ő a Kőszegre átküldött, Pozsonyban vagy Kőszegen már magyarra lefordított szabályzatot közli, amelynek szövege már kis mértékben el is tér az 1602. évi pozsonyitól. A Céhkataszter Kőszegen nem említi csizmadiacéhlevelet 1627-ből, hanem 1728-ból, s ennek korábbi éveként az 1673. évet jelöli. További kutatástól remélhető annak feltárása, hogy a Mersits által említett 1627. évi adat nem újabb fontos adalék-e lappangó céhes forrásaink körében.

A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy az Egerszegen, majd Kanizsán érvénybe lépett céhlevél első megfogalmazása 1602-ből Pozsonyból való, a többi céhlevél

mind ennek valamilyen formában történt átvétele. Ezért a vizsgálat során első feladat a pozsonyi céhlevél szövegének elemzése, ezt követi az egerszegi, majd a kanizsai céhlevelé. Külön fejezetben kerül sor mindhárom céhlevél szabályozó részének az áttekintésére és összehasonlítására.

A vizsgálat megkezdése előtt azonban elengedhetetlenül fontosnak tartom a céhlevél fogalmának megvilágítását, mert a szakirodalomban sokféle elnevezéssel találkozhatunk.

A Céhkataszter a „privilegium” és az ennek megfelelő „kiváltságlevél” gyűjtőszó alá sorolja a céhlevelnek, az articulusoknak, a privilegiumnak nevezett okiratokat, de megjegyzi, hogy a magyarországi céhes kézművesipar írásos és tárgyi emlékeinek gyűjtésekor az adatlapokra nem teljes kiváltságlevelek, hanem csupán articulus-másolatok is céhlevelként kerültek bejegyzésre.¹⁴

A céhek, mint egy-egy helység azonos mesterséget űző kézműveseinek szervezetei, a megalakulásukkor természetesen szükségesnek tartották, hogy kiváltságos helyzetet szerezzenek maguknak a kézműves társadalomban, egyszersmind a város életében azzal, hogy vagy a királytól kapott privilegiummal, kiváltságlevéllel, vagy a város magisztrátusától kapott szabállyal rendelkezzenek. Ezt a kérésüket ünnepélyes formában, küldöttséget menesztve terjesztették elő, s a kérést teljesítő a kor szokásainak megfelelő, általában díszes kivitelezésű okiratban adta a mesterek, egyszersmind a világ tudtára, hogy engedélyezte a céh megalakulását. Ez az okirat, ha a királytól származott, privilegium volt és ezért privilegiumlevélnek, kiváltságlevélnek nevezik. Tartalmánál fogva éppúgy, mint a városi tanácstól származó céhszabályzat, az idők során a céhlevél elnevezést kapta.

A céh testületi szerv volt. Ezért szükséges volt működését, tagjainak munkáját, kötelességeit és jogait, a tagok egymáshoz és a külvilághoz való viszonyát szabályozni. Már a legkorábbi céhlevelekben megtalálhatók, általában cikkelyekben, articulusokba rendszerezve e szabályok és ennek következtében az egész szabályzatot articulus megnevezéssel is szokták említeni. A privilegiumokat rendszerben is nevezték és említik néha ennek is, de ebben az értelemben olyan szabálygyűttest értettek rajta, amely egyszersmind a privilegizált helyzetet létrehozó és biztosító okirat is, s így annak kiváltságlevélként, privilegiumként megnevezése is elfogadható. Azért, mert az ilyen okmányt, mint említettük, céhlevelnek is nevezték, a tisztánlátás érdekében meg kell jegyeznünk, hogy van eset, amikor nem a céhet létrehozó és viszonyait szabályozó articulusokat is tartalmazó, tehát a céh számára más által adott okmányt, hanem sajnos a céh által adott okmányt, pl. felszabadító levelet vagy vándorló mesterlegényeknek adott bizonyítványt, a Kundschaft-ot is céhlevelként említik.

III.

A pozsonyi csizmadiák 1602. évi céhlevelének szövegét Anton Špiesznek a pozsonyi céhleveleket közreadó összeállításából ismertem meg. Ez egyben azt is jelenti, hogy az eredeti okirat külső ismertetőjegyeiről szólni nincs módomban. A szöveg, mint már említettem, latin nyelvű. Tartalmilag 3 részre bontható. A bevezető részben Pozsony város bírása, polgármestere és esküdt polgárai, tehát a város tanácsa adja tudtára mindenkinek, hogy előttük 4 pozsonyi vargamester, közszóval mondva csizmadia (*magistri artis suitoriae calceorum Hungaricorum vulgo csizmazia dicti*) megjelent és előadták a következőket: a mesterséget megtanulták, a törvényeik előírásainak eleget tettek. Az ördög azonban az ő mesterségével észvesztéseket, értelmetlenségeket, zavarokat szokott okozni, viszont a mesterek, mivel fegyelmet és rendet kívánnak tartani, a mestereket, legényeket és inasokat, valamint a város magisztrátusát „e város nagyobb növekedése érdekében” megőrizni elhatározták és ezért céhet alakítottak. Kéri a magisztrátust, hogy a szent királyoktól kapott törvény adta joggal élve a céhet létrehozzák és erősítsék meg. A tanács nevében eljárók kinyilvánítják, hogy a céhet „a város és a köz javára” „befogadták” (*acceptavimus*), törvényeit, végzéseit e levélbe foglalták, fenntartva maguknak és utódaiknak a jogot, hogy „szükségesség szerint” azokat módosítsák, kiegészítsék, esetleg teljesen eltöröljék.

Ezt a bevezető részt a megvizsgálásra kerülő kőszegi, zalaegerszegi és kanizsai céhlevél átvette, szinte szó szerinti fordításban. Természetesen ma már nem állapítható meg, hogy a fordítás Pozsonyban történt-e avagy a kérelmező céh helységében fordították le.

A céhlevelben a fentebb írt bevezető sorokban olvasható jelzés szerint („...mely articulusok imígyen szólnak:”) a szabályokat articulusokra bontottan tartalmazó rész, az ún. *szabályozó rész* következik. Mivel a pozsonyi gyökerű céhleveleink szabályozó részeinek vizsgálatát későbbi külön fejezetünk tárgyalja, ezúttal e helyen okirataink egyéb szövegrészeit és záradékait kell megvizsgáljunk.

A pozsonyi céhlevél szabályozó részét követő néhány soros befejező rész tartalmazza a mestereknek a szabályzatért a városi tanácsnak mondott köszönetét, majd a városi tanács ígéretét, hogy „...a mestereket, legényeket és inasokat örökké megtartják...”. Az 1602. évi dátummal fejeződik be ez a céhlevél.

E befejező rész szövegét szó szerinti fordításban átmásolták a kőszegi, a zalaegerszegi és a kanizsai csizmadiacéhlevelbe is, azzal az eltéréssel, hogy mindhárom másolatban szerepel a „...város öregbik függő pöcsétével...” való megerősítés is, továbbá oly pontosítással is kiegészül a pozsonyi céhlevél Špiesz által közzétett szövegében szereplő pozsonyi 1602-es dátum, hogy „...Böjtmás havának (=március) negyedik (a kanizsai másolatban azonban

első!!) napján...”. Feltehető, hogy a dátumnak a hónapra és napra kiterjedő kiegészítése a pozsonyi eredeti okiratban megvan, csupán a forrásközlő kötetből maradt ki.

Fontos tájékoztatást fűz Mersits Miklós az általa közölt céhlevél-szöveghez. Leírja — pontosan és minden részletre kiterjedően —, milyen volt a közzétett céhlevélben lévő, vörös viaszba nyomott zárt pecsét. A pecsét magyar nyelvű körirata: „Cizmadiak che pecheti”.

A pecsét közepén emberi alak van, bal kezét csipőre téve, kiterjesztett jobbáiban egy saru formát (vagy csatos papucsot, amit remekként szoktak készíteni) tart, lábánál galamb áll olajjával a csőrében. Oldalt „P” és „Z” betű bizonyára a „Pressburger Zunft” rövidítéseként van, felül az 1.6.0.2. évszám látható.

Vizsgáljuk meg ezek után az egerszegi és kanizsai céhleveleknek azokat a szövegrészeit és záradékait, amelyek a pozsonyi és községi okiratokhoz képest „újjak”, csakis Egerszegen, Kanizsán születtek.

Az 1672. évi egerszegi csizmadia-céhlevél csak a Magyar Országos Levéltárban őrzött hivatalos másolatban ismeretes. Bevezető részének már a legelső sora az eredeti céhlevél szövegének a körmendi céhlevél átvételével történt elkészítését jelzi. Megtudjuk, hogy az egerszegi csizmadiák kérésére a körmendiek a Pozsonyból hozott articulusokat kiadják nekik, „...mely kiadás let In Anno 1672. Esztendőben Szent András Havának (=november) hatodik napján...”. Az egerszegi dátumot követően azok nevének felsorolása történt, akik az „...Articulusnak megh Szerziben s ki vevisiben ...voltanak jelen...”, név szerint 12-en.

Szécseny Pál kalocsai érsek, a veszprémi püspökség adminisztrátora „Ex residentia No[st]ra Episcopali Simegh” 1703. március 4-én kelt záradékba foglalt jognyilatkozatával földesúri minőségben erősíti meg, ratifikálja a céhlevelet. A megerősítés azonban azzal a feltétellel (*Ea tamen Conditione*) történt, hogy csak katolikus vallású mester fogadható be a céhbe, valamint, hogy a plébános rendelkezésének megfelelően kell a céh tagjainak a körmeneteken részt venniük. Saját kezű aláírásával és pecsétjével fenntartja az ő és utódai tekintélyét a jelenben és a jövőben is.

Érdekes szövegkiegészítés következik 1713. június 20-i kelettel. E szerint a 6. articulus vonatkozásában „egyezkedtek” a Zala vármegyei csizmadiák: „...egyik az másiktól semmi Hely Pénzt ne fizessenek...” (bizonyára akkor, amikor valamely Zala megyei városba mennek vásárba). A megegyezés az azt aláírók, mégpedig Korber Péter Zala vármegyei helyettes szolgabíró, Viasz (?) András vármegyei esküdt, Bácsmegyeri György kanizsai kamarai felügyelő (prefectus) és Nagy János keszthelyi városi jegyző jelenlétében történt.

1720-ban Volkra János Ottó, 1723-ban Eszterházy Imre, majd 1727-ben Acsády Ádám veszprémi püspökök — hivatkozással elődeikre — confirmálják a céhlevelet, mindhármán latin nyelven.

A kanizsai csizmadiák 1699. évi céhlevelének korabeli másolatát, amint már említettem, a Nagykanizsai Thúry György Múzeum őrzi, így lehetőség van a másolat külső ismertetőjegyeinek bemutatására. 26,5x18,5 cm nagyságú, barna bőr borítóbba fűzött „könyvecske”. Pergamenlapjait piros és zöld hímvesszővel díszített egykorú szalag fűzi át és erősíti a kötéshez. A szalagon hiányos és ma már nem olvasható köriratú függő viaszpecsét van. Ennek közepén lévő címerpajzs megmaradt részén látható 3 lábú szék utal arra, hogy a pecsét csizmadia-céhpecsét. A „könyvecske” lapjai szennyezettek, a tinta megbarnult, a szöveg nehezen olvasható.

A céhlevél szövege hasonló a zalaegerszegihez. Bevezető része az egerszegi tanács nyilatkozatával kezdődik (mint ahogy a zalaegerszegi céhlevél a körmendi tanács nyilatkozatával), majd utalás történik arra, hogy a leírt „...Rendtartásokat eökiis Körmend városából az ’ot való akorbéli Tanács előtt vették ki Anno 1678 Die 20 Marty az ott való Böcsületes Csizmadia Czéhbul...”.

A szabályozó fejezetet követő záradékok közül az egerszegi céhlevélben is szereplőket nem ismételjük.

Holott a kanizsai csizmadia-céhlevél tulajdonképpen az egerszegi szövegének átvételével jött létre és, ennek megfelelően tartalmazza az egerszegiből az abban lévő pozsonyi és körmendi keletű rájegyzéseket, tartalmaz egy olyan rájegyzést is, amely elhelyezésénél és szövegénél fogva rajta kellett hogy legyen az egerszegin. Arra figyelemmel, azonban, hogy az egerszegi — mint láttuk — csak hivatalos másolatban maradt fenn és ezen ez a rájegyzés nem olvasható, e rájegyzés adatainak korunkban rendelkezésre állását a kanizsai céhlevélnek köszönhetjük. E rájegyzés céhtörténeti szempontból viszont jelentős. Ez szolgáltat ugyanis — még ha nehezen érthető szövegezése folytán és egyéb adat hiányában némi kételkedést ébresztve — adatot arról, hogy az egerszegi csizmadiáknak a körmendiek céhlevele alapul vételével készítésekor erre rájegyezték azt, hogy a körmendi céhlevél létrejötte után a szombathegyi csizmadiák is pozsonyi eredetű céhlevéllel rendelkeztek.

Az ezután rájegyzett záradék szerint az egerszegi csizmadiák a városi tanács színe előtt az articulusokat a kanizsai mestereknek kiadták, mégpedig a céhpecsétet „...reá tevéen Actum Egerszegh Die 30 Juny Anno 1699.”. P[ost] S[criptum]-ként hozzáfűzik, hogy a kiadásnak az volt az „alkuja”, hogy nem szabad tőlük 2 garasnál több vásárpénzt szedni — nyilván akkor, amikor az egerszegi mesterek Kanizsára jönnek árusítani.

Ezután találjuk Bocs Gergő notarius aláírását, majd azoknak a mestereknek a felsorolását, „...az kik elsőben ki veték az Articulust...”: Pintér Csizmazia Márton Czéhmester, Krainay Csizmazia Miklós atyamester, Jámbor Csizmazia Mátyás bejárómester, Görögh Csizmazia Illia bejárómester, Horváth Csizmazia János szolgálómester.

A pecsét helyett L. S. rövidítés (=locus sigilli) találha-

tó, valamint az a megjegyzés, hogy a fölül írt Pintér Csizmazia Márton, Krainay Csizmazia Miklós „...az Articulus szerint ...hiteket letették...”

Ezt követi egy újabb, 1701-ből való német nyelvű záradék. A kanizsai csizmadiacéh a Budai Kamarai Adminisztrációhoz, mint az akkor a bécsi Udvari Kamarához tartozó Kanizsa város tanácsa kamarai-igazgatási közvetlen felettese szervéhez fordult, tőle megerősítést, védelmébe fogadást kért. A Kamarai Adminisztráció „mások jogainak érintetlenül hagyásával (*Salvo tamen Jure alieno*)” a szabályzatot ratifikálta és a neki alárendelt hivatalnokoknak meghagyta, hogy a kanizsai csizmadiacéhet mindenhol oltalmazzák, támogassák és fenntartsák.

Feltehetően a kanizsai csizmadiacéh nem elégedett meg a Kamarai Adminisztráció confirmálásával, ezért még ugyanebben az évben 1701-ben, május 29-én Zala és Somogy megye gyűlésén, Zalaegerszegen („...in generali Congregatione cottum Szaladiensis et Simeghiensis in opido Szala Egerszegh...”) erősíteti meg a céhlevelét.

Az ezt követő rájegyzés aláírója Grasics báró, aki a Kamarai Adminisztráció által, majd a megyegyűlésen már confirmált céhlevelet 1703-ban erősíti meg. Feltehetően a város földesuraként teszi ezt, azonban a megerősítés dátuma várostörténeti szempontból a következő problémát veti fel. Barbarits Lajos várostörténeti monográfiája szerint Grasics báró 1705-ben vásárolta meg a Kamarától a kanizsai vár romos épületeit és ezek után a városban több házat építtetett és földesúri jogokat gyakorolt.¹⁵ Az a kérdés merül fel, hogy ha Grasics 1705 után vált Kanizsa földesurává, milyen minőségében confirmálta a csizmadiák céhlevelét 1703-ban. Avagy a földesúri joggyakorlás kezdetének Barbarits által 1705. évben megjelölése pontatlan. E kérdés vizsgálata a tanulmány témakörén túlmutató, eldöntéséhez a Kamara és báró Grasics között létrejött és valószínűleg a volt Budai Kamarai Adminisztráció, vagy a bécsi Udvari Kamara levéltárában lévő szerződésnek és birtokbadaási okiratnak a megismerése szükséges.

A céhlevél utolsó záradéka 1722. évi keltezésű. Ez esztendőben a Somogy vármegyétől ekkor már különálló Zala vármegye közgyűlése confirmálja az előbb felsoroltakra hivatkozással a céhlevelet.

Megvizsgálva a zalaegerszegi és kanizsai csizmadiák céhlevelének a szabályozó részen kívüli részeit, a következők állapíthatók meg.

A pozsonyi csizmadiák 1602. évi céhlevelét kérik és kapják meg lemásolásra a körmendi csizmadiák. Az egerszegi céhlevélből nem tűnik ki a körmendi céhalakulás időpontja. A Céhkataszter szerint a körmendiek 2 privilégiuma 1661-ből, illetőleg 1690-ből való. Mindkét céhlevél a Magyar Országos Levéltár megsemmisült céhányagában volt, tehát már nem vizsgálhatók. Szádeczky Lajos szerint is 1661-ben veszik át a nagyszombatiaktól az 1602. évi pozsonyi szabályzatot. A pozsonyi eredet egyértelmű, de az egerszegi és a kanizsai céhlevél nem utal nagyszombati át-

vételre, mi több azt tartalmazza, hogy a „...Pozsonyból hozott céhlevél...” confirmálását kérik.

A körmendi csizmadiák céhlevelét kérik és másolják le az egerszegi csizmadiák. Ennek dátumaként az egerszegiek céhlevelében az 1672. év a kanizsai céhlevélben ugyanennek dátumaként viszont 1678. év szerepel. A Céhkataszter az egerszegi céhlevél létrejöttének éveként a céhlevél alapján természetesen az 1672. évet jelzi, s éppen ezért merül fel a kérdés, vajon a kanizsaiak miért írják azt, hogy az egerszegiek a körmendi céhlevelet 1678-ban vették át.

Az egerszegi csizmadiáktól kérték a nagykanizsai csizmadiák a szabályzatot 1699-ben, s ezzel véget ért a Pozsonytól Nagykanizsáig, közel egy évszázadig tartó „út”.

A 2 céhlevél szövegének vizsgálata egyéb következtetésekre is lehetőséget ad.

Amikor egy-egy város mesterei más város mestereihez fordulnak azzal a kéréssel, hogy articulusaikat leírassák, a céhet már megalakították. Ezt bizonyítja a kanizsai céhlevélben olvasható az a feljegyzés, amely az Articulusok „kivevőit” céhbeli tisztségeik megjelölésével sorolja fel.

Vizsgálódásom tárgykörén kívül esik ugyan, de szükségesnek tartom rámutatni arra, hogy a XVII. sz.-i személynévhasználat sajátosságaira példákat találhatna a névtudomány, ha a céhlevelekben előforduló mesterek családnevét vizsgálná, ugyanis a céhlevél „megszerzésében” részt vevő mesterek név szerint kerülnek felsorolásra a kanizsai és zalaegerszegi okiratban. Ugyancsak nyelvtörténeti vizsgálatot érdemelne az egerszegi és kanizsai céhlevelek szövegének helyesírása, különös tekintettel arra, hogy azonos földrajzi körzetben — Zala megye területén — írták azokat. Tudjuk, hogy az ismertetett szövegek latinból magyar nyelvre fordítás útján születtek, s feltehető, hogy a fordítást már a körmendiek, vagy talán már a pozsonyiak elvégezték, tehát a Zala megyeiek csupán másolták. Mégis lényeges különbségek találhatók az 1672. évi egerszegi és az 1699. évi kanizsai írásmód és helyesírás között. Érdemes lenne azzal is foglalkozni, hogy milyen írás-szokásokat, kialakult szabályokat alkalmaztak a — feltehetően városi notariusok —, mennyire tükröződik a céhlevél másolójának műveltsége, képzettsége stb.

Már említettük, hogy az egerszegi csizmadiák céhlevele csak a Magyar Országos Levéltárban őrzött másolatban ismeretes. A kanizsai csizmadiák céhlevelének is van egy másolata az Országos Levéltárban.¹⁶ Vélemünk az, hogy a kanizsaiak céhlevelének az itteni Thúry György Múzeumban lévő példánya volt az, amelyet az itteniek a céhládában őriztek, s ha kellett használták. További kutatási feladat annak tisztázását megkísérelni, hogy az Országos Levéltárban lévő másolat mikor és milyen körülmények között és hol jött létre.

Zalaegerszegen viszont az történhetett, hogy az 1672. évi céhlevelet küldték fel a Helytartótanácsához, az ott is maradt, majd 1776-ban a királytól kaptak privilégiumot.¹⁷

Ennek eredeti példányát őrzi a Zala Megyei Levéltár, másolatát a Magyar Országos Levéltár.¹⁸

Vizsgálatom során a céhlevelek rendkívül fontos részeként kezeltem a befejező szövegrészeket, így a záradékokat és az utólagos rájegyzéseket, A bevezető szövegek vizsgálatából megállapítható volt, hogy céheink elkérik más városok csizmadiacéheinek céhlevelét, s azt lemásolják, majd a céh működése helyének felsőbbbségeivel elismertetik a kiváltságos helyzetet. Az egerszegi csizmadiák természetesen az egyházi földesúrral, a veszprémi püspökkel erősítették meg, és pedig a püspök személyének változásakor minden alkalommal. Bizonyára azt akarták elérni, hogy a földesúri joghatóság gyakorlására jogosult új személy is ismerje el megerősítő nyilatkozatával a kiváltságot és az azt igazoló céhlevelet. A kanizsai csizmadiák, mivel a török uralom megszűnése után a város mint neoacquistica terület udvari kamarai igazgatás alatt állt, először Budára a Kamarai Adminisztráció elé viszik a céhlevelüket, majd a megyegyűléstől, amikor pedig természetes személy lett a földesúri hatalmat gyakorló, akkor tőle kérik a céhlevél megerősítését.

IV.

A XVII. sz.-i Zala megyei mezővárosi céhlevelek articulusainak vizsgálatával már korábbi kutatásaim során foglalkoztam. Akkor azonban elsősorban arra próbáltam választ kapni, megrajzolható-e az articulusok, tehát a céhlevelek szabályozó része alapján a céhek élete. Elemzésemben rámutattam, hogyan válhat az inasból legény, majd mester, ennek melyek az anyagi feltételei, hogyan védekeznek a céhek a kontárok ellen, milyen feladatokat vállalnak a céhek a város közösségi életében, hogyan kell élniük ahhoz, hogy megbecsült helyük legyen a város társadalmában, milyen vallási előírásokhoz kell alkalmazkodniuk, milyen viselkedést kell tanúsítaniuk mestertársaik bajba jutása esetén stb.¹⁹ E munkában természetesen a kanizsai csizmadiacéh szabályzatának egyes, az akkor kitűzött feladat szempontjából figyelembe jött articulusai is szerepeltek.

Nem vizsgáltam viszont akkor azt, hogy amikor két város azonos mesterséget űző céhei közül az egyik a másiknak a céhlevelét vette alapul, különösen pedig, ha az alapul vett céhlevél egy harmadik város céhlevelén nyugodott, akkor az articulusok az átvételek során változatlanul maradnak-e, avagy módosításokkal történt az átvétel, s ha igen akkor milyenekkel.

Egy adott céhszabályzat, esetünkben a kanizsai csizmadiák szabályzata előzményeivel foglalkozó tanulmány viszont indítékot ad ilyen irányú vizsgálatra is. Erre tekintettel az alábbiakban azt elemezzük, hogy az egerszegi csizmadiák céhlevelének articulusai a pozsonyakéval, valamint a kanizsai csizmadiák céhlevelének articulusai az

egerszegiekével és a pozsonyakéval egyezők-e, s ha nem, akkor melyek az eltérések.

A 3 csizmadia-céhlevélbeli szabályozó rész szerkezeti felépítése a következő: első helyen írják elő, hogy annak, aki mester akar lenni, annak meg kell szereznie a város polgárjogát (1. art.). A mesterré válás további feltételeiként határozzák meg a nemzetség- és tanulólevél bemutatását, remek készítését, a mestertársak megvendégelését, a megházasodást (2—5. art.). A mesterek munkáját és megélhetését biztosítandó, védekezik a céh a kontárok ellen (6—7. art.), majd a mesterek özvegyei mesterség-folytatási lehetősége körülhatárolásra, valamint a mester özvegyét vagy leányát feleségül vevőnek és a céhbéli mester fiának mesterként céhtagga válása feltételeinek meghatározása következik (8. és 9. art.). Szigorúan megszabja a céh a mesterek műhelyében tartható legények és inasok számát (10. art.) és megszabja az inasidő tartamát és a szegődtetéskor fizetendőket (11. art.), előírja a vándorlási kötelezettséget (12. art.). Ezt követően a legények kötelességeit részletezik (13. art.), majd a szökött inással és a munkahelyet elhagyó legénnyel szembeni represszáliákat állapítják meg (14—15. art.). A szabályzat rendelkezik a céh tagjai feletti bíraskodási jogról (17. art.), elősegíteni törekszik a mesterek számára a nyersanyag-beszerzési lehetőséget (19. art.). Meghatározza a céh mestereinek létszámát (*numerus clausus*, 20. art.), majd előírja, hogy a céh rendelkezzen pecséttel (21. art.), valamint azt, hogy a céhmester gondoskodjék a szabályoknak a céhtagok előtt időnként történő felolvasásáról és számukra megmagyarázásáról (22. art.). Egyes céhszabályzatok a katolikus vallás előírásainak megtartásáról, valamint a beteg céhtagok ápolásának kötelezettségéről is rendelkeznek (23—25. art.).

A céhszabályok tematikus vizsgálata alapján megállapítható, hogy az articulusoknak jelentős hányada a mesterek feladatait és jogait határozza meg, érdekeit védi, kisebb hányada foglalkozik — szigorúan és elsősorban a mesterek érdekeit szem előtt tartva — a legényekkel és inasokkal. Általában 1—1 (vagy 2) articulusban írják elő a céh működésével, a céhtagok életével, a céh tárgyaival kapcsolatos egyéb rendelkezéseket.

Megjegyzendő, hogy — különösen a XVII. sz.-ban — más kézművességek céheinek szabályzatai csizmadiacéheink idézett articulusain kívül egyéb előírásokat is tartalmaznak (pl. erkölcsös magatartás, életvitel, öltözködési mód stb.).

Vizsgált pozsonyi, kőszegi, egerszegi és kanizsai céhleveleink az egyes articulusaikba foglalt szabályozás sorrendjét, az articulusok tartalmát tekintve nagy vonalakban egyezők. Az állapítható meg, hogy általában szövegű fordításai a pozsonyi csizmadiák céhlevele latin nyelvű szövegének, mint ahogyan ezt a céhleveleknek a szabályozó részt megelőző, bevezető szövegéről is elmondhattuk. Észre kell azonban vennünk, hogy míg Pozsonyban és Kőszegen a rendelkezéseket 22 articulusba, addig Egerszegen

23, Kanizsán 25 articulusba foglalták, tehát e szabályzatok olyan elhatározásokat is tartalmaznak, amelyek a pozsonyi szabályzatban még nem találhatók, s ekként ennél bővebbek. Kis mértékben eltérés található az azonos témájú articulusokba foglalt rendelkezések között is. Pozsonyban pl. nem írják elő a remek milyenségét, többi szabályzatunkban azonban igen: az egy „papucs kapcástul” kellett hogy legyen (2. art.). Míg a 10. articulus szerint Pozsonyban „*Nemini ex magistris vel eorum viduis... liceat plures intertenere simul famulos vel etiam discipulos, quam duos*”, tehát sem mester, sem a mesterséget gyakorló özvegy 2 legénynél vagy inasnál többet nem tarthat, Egerszegen és Kanizsán 2 legényük és 3 inasuk is lehetett. Különség van az inasidő tartama vonatkozásában is. A pozsonyi és kőszegi szabályzat 11. articulusa szerint 4 egész évig kell az inasoknak a mesterséget tanulniuk („*Discipuli quatuor integros annos artificium hoc discere tenetur...*”), Egerszegen és Kanizsán a 11. articulus szerint 3 év az inasidő. Ugyanez az articulus azt a rendelkezést is tartalmazza, hogy „...a ki öregh Ember Számban vagyon, azt jámborul kitöltvén, annak utána az Legények számában vetessék bé. Az ki pedig kicsin és gyermek állapotban vagyon, az négy Esztendeig szolgállyon Inasul...”. Következtetésünk szerint e rendelkezés azt jelenti, hogy 4 év volt az inasideje annak, aki 14. életévét megelőzően lett inas, 1–3 év annak, aki ezt követő időben kezdte inaséveit. Pozsonyban nem írták elő, hanem először csak a kőszegi csizmadiák 1627. évi céhlevelében találkozunk azzal a rendelkezéssel, hogy a 4. év után a mester inasának „...egy öltöző ruhát adgyon...”. E rendelkezést követően az olvasható, hogy „...az mint szokták egyébb mesterek is adni...”. Ebből az állapítható meg, hogy szokásos volt az inasnak felszabadulásakor egy öltöző ruhát adni. Abból viszont, hogy ilyen rendelkezés a pozsonyi csizmadiák 1602. évben keletkezett céhlevelében nincs, az tételezhető fel, hogy az időben és ott e szokás még nem állott fenn. Abból, hogy a kőszegi 1627. évi csizmadia-céhlevelében e rendelkezéssel olyanként találkozunk, hogy az más szakmáknál kialakult szokás követésével kerül a céhlevelébe, arra utal, hogy e szokás időbelileg 1602 után, helyileg pedig Kőszegen alakul ki. Az egerszegi csizmadia-céhlevelé nem a kőszegin alapszik. Abból azonban, hogy ez az öltözet-adási kötelezettség az egerszegi csizmadia-céhlevelébe belekerült, arra enged következtetni, hogy az 1602 után Kőszegen kialakultként figyelembe vett szokás szélesebb körben terjedt, s ilyenként került az egerszegi csizmadia-céhlevelébe, majd annak nyomán a kanizsaiba.

A legényekkel kapcsolatos szabály is eltérő céhlevelünkben. Pozsonyban az volt az előírás, hogy munkabérük hetente 32 dénár, Egerszegen és Kanizsán viszont hozzátették, hogy a legény nem hagyhatja el urát „...se sokadalomnak, se ünnepnek, se ország gyűlésnek idején...”, továbbá, hogy 2 héttel előbb be kell jelentenie távozását mesterétől. 4 forint a büntetése annak a legénynek, aki

„...kontárhelyre mégyen munkálódnyi...” (azaz kontárhoz áll be dolgozni). Meghatározza a szabály azt is, hogy a legény mikor és milyen munkát végezhet saját hasznára, mikor és milyen munka hasznát kell mesterével megosztania (13. art.).

A pozsonyi szabályzattal szemben eltérő pénzüsszegeben határozzák meg Egerszegen és Kanizsán a különböző vétéségekért, mulasztásokért a céhládába fizetendő díjakat, illetőleg eltérőek az inasszegődteteskör és szabadításkör, valamint más esetekben letenni előírt összeget.

Figyelemre érdemes, hogy míg a pozsonyi és kőszegi szabályzatból teljes egészében hiányzik, a 2 zalai szabályzat külön articulusban írja elő az úrnapi procession való részvétel kötelezettségét. Az utóbbi céhlevelek tartalmaznak olyan rendelkezéseket is, amelyek a pozsonyi céhlevelében nincsenek benne. Ilyen az egerszegi céhlevelé 22. és a kanizsai céhlevelé 21. articulusába foglalt az a rendelkezés, amely szerint annak, aki Úrnapiján mesterségét gyakorolja, 1–1 forint pénzbüntetést kell fizetnie a város bírójánál, továbbá a céhládába, valamint „...az Szent Mártonyi egyházhoz...” (a kanizsai céhlevelében: az „...Szent Márton Szent egyházához...”). Ez felveti azt a kérdést, hogy minek folytán kerül egy egerszegi és egy kanizsai céhlevelébe a bírságnak a Szent Márton egyház javára is történő fizetési kötelezettsége. A kérdés megválaszolásához elsősorban annak ismerete lenne szükséges, hogy 1672-ben volt-e Egerszegen Szent Mártonnak szentelt templom, illetve az 1699-ben Kanizsán volt-e Szent Márton nevét viselő szent egyház. (Ugyanakkor Pozsonyban volt Szent Mártonnak szentelt egyház, mégpedig a jelenlegi dóm.)

Csak a kanizsai szabályzatban szereplő kötelezettség (23. art.), hogy a céh patronusának, Szent Imre hercegnek napján a céh tagjai misét hallgassanak, az arra rendelt 2 ifjabb céhbéli mester pedig szövétnekkel szolgáljon is. Ugyancsak Kanizsán (és máshol nem) előírás a súlyosan beteg mesterek ápolásáról és az elhaltak eltemetéséről való gondoskodás (24. art.).

A pozsonyi, a kőszegi, az egerszegi és a kanizsai csizmadiák céhlevelének articulusait vizsgálva az eltérések azt a kérdést vetik fel, mi az oka ezeknek. A válasz egyfelől több tényezőre vezethető vissza, másfelől e tanulmány témakörén kívül eső várostörténeti tárgyú kutatást igényel. A figyelembe jövő tényezők egyike a pozsonyi és az egerszegi, a pozsonyi és a kanizsai, valamint az egerszegi és kanizsai céhlevelé keletje közötti együttességében közel egy évszázadnyi időmúlás, amely alatti gazdasági, politikai és egyéb változások érthetővé teszik a céhek viszonyai szabályozásának részleges különbségét. A másik tényező a Pozsony, Kőszeg, Egerszeg és Kanizsa közötti földrajzi távolság és az ebből kifolyólag fennállott gazdasági, ezen belül piaci körülmények, valamint a munkaerőkínálat közötti különbségek.

A vallási vonatkozású előírásoknak a pozsonyi céhlevelé-

ben elő nem fordulása, viszont az egerszegi és a kanizsai belefoglalása azzal a változással látszik magyarázhatónak, hogy a pozsonyi céhlevél kibocsátásakor, 1602-ben még erőteljesebben érvényesült a reformáció és ennek következtében nem került sor a katolikus vallási szempontok érvényesítésére. Ezzel szemben a püspöki földesúri fennhatóság alatt állott Egerszeg céhlevelének 1672-ben és Ka-

nizsa céhlevelének 1699-ben történt szövegezésekor már erőteljesebben jelentkezett a katolikus restauráció, a katolikus egyház megerősödésének hatása.

A leírtak ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy kívánatos lenne a XVII–XVIII. sz. fordulójára időszerűen való többi kanizsai céhlevél gyökereinek és létrejötté körülményeinek vizsgálata és bemutatása is.

Jegyzetek:

- ¹ LENDVAI ANNA: A XVII. századi zalai céhek. Zalai Gyűjtemény 12. Zalaegerszeg, 1979. 103–115. 113.
- ² Kanizsa város Tanácsának jegyzőkönyve 1690–1755. Thúry György Múzeum, Nagykanizsa. 72. 2. 1. lt. sz. 5., 13., 17., 19., 32., 34., 41., 44. old. (1690. XII. 2–1703. V. 30. közötti időből való bejegyzés a jegyzőkönyvi kötetben nincs)
- ³ ÉRI ISTVÁN—NAGY LAJOS—NAGYBÁKAY PÉTER (szerk.): A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere I—II. Budapest, 1975. (továbbiakban: Céhkataszter) 175–176.
- ⁴ EPERJESSY GÉZA: Céhesedés a török uralom alól felszabadult területen. NAGYBÁKAY PÉTER—NÉMETH GÁBOR: V. Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém 1984. november 20–21. Veszprém, 1985. 49–55., 50.
- ⁵ A nagykanizsai csizmadiák céhlevele 1699. Thúry György Múzeum, Nagykanizsa 72. 36. 1. 0. 89. lt. sz.
- ⁶ ŠPIESZ, ANTON: A céhrendszer a magyar királyságban és helye az európai céhrendszerben. ÉRI ISTVÁN ÉS TÁRSAI (szerk.): Nemzetközi kézművesipartörténeti Konferencia Veszprém 1978. november 22–24. Veszprém, 1979. 236., 238., 243.
- ⁷ LENDVAI ANNA i. m. 107.
- ⁸ SZÁDECZKY LAJOS: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. I—II. Budapest, 1913. II. 239–341. Magyarországi és Erdélyi Czéhek Lajstroma.
- ⁹ Céhkataszter II. 123., 124., 39., és 41.
- ¹⁰ ŠPIESZ, ANTON: Štatutý Bratislavských cechov. Bratislava 1978. 48–51.
- ¹¹ Zalaegerszegi csizmadiák céhlevele. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) Helytartótanácsi Levéltár, Acta Mechanica Com. Szaladiensis N° 1. (C 25–43. cs.)
- ¹² A nagykanizsai csizmadiák céhlevele 1699. Thúry György múzeum, Nagykanizsa; 72. 36. 1. 0. 89. lt. sz.
- ¹³ A pozsonyi csizmadiák magyar céhszabályai 1602-ből. Közli MERSITS MIKLÓS. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, III. Győr, 1865. 272–274., 347–351.
- ¹⁴ Céhkataszter I. 69.
- ¹⁵ BARBARITS LAJOS: Nagykanizsa, Budapest, 1929. 25.
- ¹⁶ Kanizsa csizmadia-céhlevél. MOL Helytartótanácsi levéltár, Acta Mechanica Com. Szaladiensis N° 1 (C 25–43. cs.)
- ¹⁷ Céhkataszter II. 173.
- ¹⁸ Zalaegerszegi csizmadia-céhlevél 1776. MOL Helytartótanácsi Levéltár, Acta Mechanica Com. Szaladiensis ldd. C (C 25. 45. cs.)
- ¹⁹ LENDVAI ANNA i. m. II. fejezete.